कारितमप्यूर्ध्वं वत्सरात्प्रोद्विवर्द्धते" इति । अनाकारिता अनङ्गीकृता । प्रीतिदत्तानां प्रतियाचनप्रतिदानदिनानि दर्शयन्मूल्यानामिति शेषः । अनाकारितेत्यादेरयमर्थः । वृद्धिमङ्गत्वा गृहीतमपि प्रथमाषाढ्यूर्ध्वं प्रीतिदत्तं वृद्धिं प्राप्नोतीति । प्रतियाचितस्य प्रीतिदत्तस्याऽदाने वृद्धिविशेषमाह कात्यायनः "प्रीतिदत्तस्तु वर्द्धेत यावत्स प्रतियाचितम् । याच्यमानमदत्तस्तु वर्द्धते पञ्चकं शतम्" इति । पञ्चकं पञ्चाधिकम् प्रतियाचनदिनमारभ्य पञ्चशतस्य पञ्चपञ्चकं प्रतिमासं वर्द्धते इत्यर्थः । याचितकं गृहीत्वा अप्रतिदत्त्वैव देशान्तरगमने विशेषमाह कात्यायनः "यो याचितकमादाय तमदत्त्वा दिशं व्रजेत् । ऊर्ध्वं संवत्सरात्तस्य तद्धनं वृद्धिमाप्नुयात्" इति । इदञ्चाप्रतियाचितविषयम् । प्रतियाचिते याचितकमदत्त्वा यदि देशान्तरं गच्छति तदा विशेषमाह स एव "कृतोद्धारमदत्त्वा यो याचितस्तु दिशं व्रजेत् । ऊर्ध्वं मासत्रयात्तस्य तद्धनं वृद्धिमाप्नुयात्" इति । कृतोद्धारं याचितकं गृहीत्वा याचितोऽप्यदत्त्वेत्यन्वयः । देशान्तरगमनाभावे तु याचितकालमारभ्य याचितकस्य वृद्धिविशेषमाह स एव "स्वदेशेऽपि स्थितो वस्तु न दद्यात् याचितः क्वचित् । तं ततो कारितां वृद्धिमनिच्छन्तञ्च दापयेत्" इति । ततः प्रतियाचनकालादारभ्येत्यर्थः । एतत्कञ्चिदवधिमपरिकल्प्य याचञ्चाप्राप्ते ज्ञेयम् । अवधिं स्वीकृत्य तदतिक्रमे त्वतिक्रमदिनमारभ्य तद्धनस्य वृद्धिर्ज्ञेया । "तदङ्गाद् वृद्धिमाप्नुयादिति" न्यायसाम्यात् । गृहीतपण्यो मूल्यमदत्त्वा देशान्तरगमने वृद्धिविशेषमाह स एव "पण्यं गृहीत्वा यो मूल्यमदत्त्वैव दिशं व्रजेत् । ऊर्ध्वं त्रयस्योपरिष्टात्तद्धनं वृद्धिमाप्नुयात्" इति । एतच्चाप्रतियाचितविषयम् । प्रतियाचने त्वेतस्य निःक्षिप्तवृद्धिशेषस्याथ तद्दिनमारभ्य प्रतिमासं शते पञ्चकं वर्द्धत इत्यग्रेऽह स एव "निःक्षिप्तं वृद्धिशेषञ्च क्रयविक्रय एव च । याच्यमानमदत्तस्तु वर्द्धते पञ्चकं शतम्" इति । नन्वकृतायां वृद्धौ परिमाणविशेषस्यानुक्तेः किं परिमाणं ग्राह्यमिति चेत् । अशीतिभागो वृद्धिः स्यादित्यादि याज्ञवल्क्याद्युक्तपरिमाणं ग्राह्यमिति ब्रूमः । अतएव विष्णुः "वृद्धिं दद्युर्वत्सरातिक्रमे यथाभिहितामिति" । वत्सरातिक्रम इति यत्र यदतिक्रमे वृद्धिरुक्ता तत्रोपलक्षणम् । यथाभिहितां धर्मशास्त्र इति शेषः । धर्मशास्त्रे यथोक्तां तथाविधामित्यर्थः । नन्वयथाभिहितामित्यस्यार्थिप्रत्यर्थिनोरन्यतरेण मध्यस्थेन वाभिहितां दद्यादित्यर्थः कस्मात् भवति अतिप्रसङ्गापत्तेः । "कृतानुसाराद्यधिका व्यतिरिक्ता न सिद्ध्यति । कुसीदपथमाकुस्तं पञ्चकं शतमर्हतीति मनूक्तेश्च" अस्यार्थः । शास्त्रविधिनियमितशास्त्रकृतवृद्ध्यनुसारी यो वृद्धिव्यवहारः लौकिकानां समाचारः तस्मादधिका वृद्धिरुक्तमर्यादैरकृतवद्भो न सिद्ध्यति यतः सा व्यतिरिक्ता धर्मशास्त्रबाह्या । अतएव कुसीदपथमाकुस्तं धर्मपथमिति । पञ्चकं शतमर्हतीति प्रतियाचितविषयमिति स्मृतिचन्द्रिकायाम् । पूर्वोक्ताच्छास्त्रानुसाराद्यधिकाऽधमर्णेनाकृता वृद्धिर्न सिध्यति । यतः कुसीदपथमाकुस्तम् । यदा तु व्यवहारावस्थादुत्तमर्णोऽधिकमधमर्णेनाकारितं लाभमिच्छति तदा ब्राह्मणे पञ्चकं शतं गृहीतुमर्हति न ततोऽधिकमधमर्णाकारितमित्यर्थमाह रत्नाकरः अकृतवृद्धेरपवादमाह नारदः "पण्यमूल्यं भृतिन्यासो दण्डो यच्च प्रकल्पितः । वृथाटानाह्निकपणा वर्द्धन्ते नाविवक्षिताः" इति । पण्यस्य वस्त्रादेर्मूल्यम् । भृतिर्वेतनम् । न्यासो निक्षेपः । वृथाटानं वेश्यादिभ्यः प्रतिश्रुतम् । आह्निकपणो द्यूतद्रव्यम् । अविवक्षिताः । अत्र पण्यमूल्यस्य वृद्धेरभावोक्तिः प्रवासप्रतियाचनयोरभावे वेदितव्या अन्यथा पूर्वोक्तकात्यायनवचनेन विरोधः स्यात् । न्यासस्य च वृद्ध्यभाववचनं प्रतियाचनाभावे "न वृद्धिः स्वीधने लाभे निःक्षिप्ते च यथास्थितं । सन्दिग्धे प्रातिभाव्ये च यदि न स्यात् स्वयं कृतम्" इति संवर्त्तवाक्ये यथास्थितमिति विशेषणोपादानाद् व्यक्त्यन्यथाकरणाभावे च ज्ञातव्यम् । तथा च निःक्षिप्तं वृद्धिशेषञ्चेत्यादि पूर्वोक्तकात्यायनवचनविरोधो न । कात्यायनोऽपि "धर्मशास्त्रवद्यूते पण्यमूले च सर्वदा । स्त्रीगुल्केषु न वृद्धिः स्यात् प्रातिभाव्यागतेषु च" इति । सर्वदेत्यनेन प्रतियाचनादेः परस्तादपि वृद्धिरकृता नास्तीत्युक्तम् । यद्यपि सर्वदेति सर्वशब्दत्वात् पण्यमूल्येऽपि प्रतियाचनादेः परस्तादकृतवृद्ध्युपरमः प्रतिभाति । तथापि पूर्वोक्तकात्यायनवचनविरोधात् न तच्छब्देन सर्वदेत्यस्य । एवञ्च पूर्वोक्त एव परिहारः । एवं वर्षणोऽपि वृद्ध्यभावोक्तिः प्रतियाचनाभावे तथा च न तच्छब्देनापि । एवञ्च न पूर्वोक्ताद्यवृद्धिप्रतिपादकवशिष्ठादिवचनविरोधः । अन्यत्रापि वृद्ध्यभावं स्मार्त्त आह "प्रातिभाव्यमृणं दत्तमनङ्गी-